

Külön kiemelném azt, hogy a vallásról (vallásokról) alkotott véleményében elítéli a bigottságot, mely tévútra vezeti az embert (Brassai vallásos nevelésben részesült; apja, anyai nagyapja unitárius lelkészek voltak); el tudja választani a tudományt a vallástól, - elismeri a tudományok fejlődését és fejlődésének fontosságát -, vagy összeköti ott, ahol szerinte kapcsolódnak egymáshoz filozófiai síkon.

Az idős tudós utolsó könyveként jelent meg a fent taglalt filozófiai műve, melyet az Akadémia adott ki 1896-ban.

Ismertetésemben helyenként szándékosan használtam Brassai szavait, érzékeltetve stílusát, szóhasználatát.

Úgy érzem, hogy legmértőbben az író hölcseleti szavaival fejezhetem be soraimat: „... hármely darab arany az egész világon létező arany mennyiségnek és egy pohár víz minden vizek összegének egy parányi része, úgy az emberi lélek is egy véghetetlen kicsiny, mindazonáltal azonos, különvált részecskéje. És ez a lélekmennyiség az Isten.” (39. old.)

Dr. REZI ELEK

BALÁZS FERENC TEOLÓGIÁJA

Balázs Ferenc életművét már nagyon sok oldalról megközelítették (író, költő, faluszervező, vidékfejlesztő stb.), de senki sem foglalkozott még érdemében - ha voltak is szórványos próbálkozások - az ő teológiai felfogásával.

A központi kérdésünk a témával kapcsolatban az, hogy beszélhetünk-e egyáltalán Balázs Ferenc teológiájáról? Nyomon követhető-e valamilyen szilárd teológiai koncepció az ő műveiben, tekintettel egyrészt az ő alkotói munkájának rövidre szabott éveire (kb. 10 év), másrészt arra a teljes embert igénybe vevő közéleti szolgálatra, melyet szívügyének tekintett súlyosbodó betegsége ellenére is?

Ő tiltakozna talán legjobban témánk ellen, mert ahogy megállapította, „az elméleteknek, világnézeteknek, akadémikus fejtegetéseknek semmiféle értékük nincs, ha az életet termékennyé, áldottá nem tudják tenni”.¹

Mindezek ellenére azért beszélhetünk az ő teológiájáról, mert napjaink unitárius teológiája is azt az állásfoglalást vállalja a teologizálással kapcsolatban, mely Balázs Ferenchez is közel állott. Véleménye szerint a teologizálás lényege nem a dogmák alkotását, fenntartását és igazolását, hanem „az élet áldottabbá tételét” jelenti. Az életet pedig a szeretet teszi teljessé, s az „életfolyamat” célja a „szeretet kiteljesedésének” előmozdítása.

Témánknak ilyenszerű megközelítését a „sokszori ellentmondások és megnemértések embere” - Balázs Ferenc - is elfogadná.

Előadásomban mellőzni szeretném azokat a sokszor értelmetlen vitákat, amelyek az „azonnali” reformisztikus hevülettől fűtött Balázs Ferenc és a „folyamatos” reformisztikus eszméktől áthatott teologizálásnak a „képviselői” kö-

zött zajlottak le, az unitárius hit- és életfelfogás értelmezésére vonatkozóan (sokszor durva, bántó, sértő hangnemben).

Balázs Ferenc teológiai felfogását a nyomtatásban megjelent írásai, de főleg az Új ember vallása című eléggé ismeretlen, kéziratban fennmaradt munkája alapján szeretném körvonalazni.

Az új ember vallása című kézirat történetéről a következőket szeretném elmondani (élete utolsó, elveszettnek vélt munkája). A kézirat Balázs Ferenc Mészkon maradt könyveivel együtt Tanka Károlyhoz, a volt aranyosszéki unitárius egyházkör felügyelő gondnokához került megőrzés végett. Tanka Károly tordai lakásán őrizte, és az volt a szándéka, hogy majd elhelyezi az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet által felállított emlékmúzeumban. A múzeum felállítására azonban nem került sor. Tanka Károly a II. világháború idején Kolozsvárra költözik és itt hal meg 1942-ben. Özvegye és leánya, Sipos Jánosné Tanka Gizella őrizték tovább a kéziratot. 1981-ben egyházunk kérésére az eredeti példányt (a Versek című kézirattal együtt - 44 vers) azzal a kikötéssel adták át az egyháznak, hogy a másolás után azt az egyház szolgáltatassa vissza. Minden a megállapodás szerint történt és az eredeti példány jelenleg Tanka Károly örököseinél található.²

Az Új ember vallása című munkája röviddel halála előtt, 1937. január 6-án készült el (?). Terjedelme 216 gépelt oldal, és a következő fejezeteket tartalmazza: Megkötöttség és Szabadakarat, A nyilvánvaló Isten, A kiteljesedő világ, A vallás és szomszédai, Szabadság, Szeretet, Erkölcs és állam (ezt a fejezetet súlyosbodó betegsége miatt nem tudta kidolgozni). A gépelt példány alfejezetekre való osztása Imreh Lajostól, a szörványos jegyzetanyag elkészítése valószínűleg dr. Erdő Jánostól származik.

Balázs Ferenc teológiájának formálódását a hazai teológiai képzésen túl külföldi tanulmányai segítették. Teológiájának szellemi háttérét itt kell lényegében keresni. Köztudott, hogy 1923-25 között az angol unitáriusok oxfordi teológiai főiskoláján (Manchester College Oxford), 1925-27 között az amerikai unitáriusok Berkeley-i teológiai főiskoláján tanult. Véleményem szerint Balázs Ferenc teológiai felfogásában az oxfordi tanulmányozások hagytak maradandó nyomokat. A főiskola szellemének a hatása nyomon követhető teológiai felfogásában. Igazolásként idézni szeretnék a főiskola egyik képviselőjének, Robert Darbishire-nek beszédéből, amelyet 1891 őszén a Manchester College oxfordi szakaszának (1889. október 25-én kezdte meg itteni működését) megnyitóján mondott: „Nem a változás szeretete miatt jöttünk Oxfordba. Mi itt szélesebb körű tudást és mélyebb kapcsolatot keresünk a tudomány és a vallás képviselőjével”.³

Ezt a szellemet az intézet nemcsak megőrizte Balázs Ferenc odaérkezéséig, hanem tovább is fő törekvésének tekintette. Ez a szellemiség megragadta az ismeretre vágyó Balázs Ferencet: „Ebbe a szabad szellemű, tudásnak, szabadságnak és vallásnak szentelt épületbe kellett megérkezniem”. Ide gyökerezik az a tény, hogy a későbbiek során ő is a vallás és a tudomány „mélyebb kapcsolatait” igyekezett keresni és igazolni, és el kell ismernünk, sokszor túlfűtött érzelmekkel.

Oxfordi tanulmányai alatt teológiájának formálódása Joseph E. Carpenter (az Ó- és Újszövetség, valamint az összehasonlító vallástudomány tanára),

Lawrence Pearsall Jacks (filozófia) és J. Cyrill Flower (vallásfilozófia és vallás-
lélektan) voltak hatással. Itt ismeri meg Lloyd Morgan Emergent evolution (Ki-
teljesedő fejlődés) című munkáját, amelyből különösen megragadta a világ
célirányos fejlődésének tudományos gondolata⁴.

Amerikai tanulmányútja során ismerkedik meg a vallásos humanizmus
eszméivel, amelyhez fenntartásokkal közeledik, mert „az amerikai humaniz-
mus már valójában olyan messzire vitte az ősi (keresztény) vallás kritikáját,
hogy a fürdővízzel együtt a csecsemőt is kiöntötte”⁵.

Balázs Ferenc teológiájának két pólusa van: *Isten* és az *ember*. E kettő-
ben sűrűsödik össze minden teológiai mondanivalója, az összekötő szál pedig
a *szeretet*.

1. Teológiája az unitarizmus kívánalmaihoz igazodóan *theocentrikus*
(szemben a krisztocentrikus, pneumacentrikus teológiai felfogásokkal). Ő
maga vallotta be „Az elmém folyton az Isten kérdésével foglalkozott”⁶.

Istenről szóló tanításának kiinduló pontja, hogy ki az Isten, mi az ő
lényege? A választ így adja meg: „Az Isten nem az, egyszerűen, ami *van*, te-
hát nem a világ, a dolgok összessége, hanem ama bizonyos *lélek*, a mozgás-
nak indító, irányító elve, ami egyrészt természetesen a világ is, mert az tőle
el nem választható, de annál ugyanakkor *több is*, mert minden ésszerűség,
tervszerűség, világterv, értékek, személyiség forrása is, ami mint lehetőség
benne szunnyad”⁷.

Balázs Ferenc gyakran azonosítja Istent a világgal, s ezzel látszólag a
panteista felfogás felé sodródik, sokszor rabul ejti a világ által kinyilvánított Is-
ten-érzet, de mindvégig megmarad a teizmus mellett (habár sokszor hadakoz-
zik annak egyes tanításai ellen). Erre vonatkozóan a legfőbb bizonyíték az,
hogy a panteizmus minden „kísértése” ellenére fenntartja *Isten személyességé-
nek a voltát*. „A vallásos érzés legfőképpen azért kívánja, hogy az Isten sze-
mély legyen, hogy érzéseivel és gondolataival valami lényeges valóságot,
valami elképzelhető és különhatárolható konkrét létezést ölelhessen körül. A
vallásos ember imádni akarja Istenét... Imádni azonban csak »személyt» lehet,
vagyis egy egyedileg különálló, elképzelhető, nemcsak elgondolható, valóság-
gos, nemcsak elvont létezőt”⁸.

Hitvallásszerű megnyilatkozásában így vall: „Hiszem az Istent: óh, e vi-
lág gyönyörűsége, hatalmas, csodálatos, boldogvégzetű, megdöhbentő és ti-
tokzatos; s amikor csordulásig megtelek velem, amikor elnyom a végtelensége,
fölemel a közvetlensége, megujjongtat az öröme, akkor az buggyan ki belő-
lem: Istenem. Ne kérdezzétek, hogy mit jelent nekem e szó. Nekem olyan ez,
mint a jaj a szenvedőknek, az óh a meglepettnek, a kacagás az örvendezők-
nek: mindent kifejez. Én nem szállok vitába, nem állítok, nem bizonyítok; kö-
vetkezetes nem vagyok, okokat nem hozok föl: én csak sóhajtok, sírok,
ujjongok, lelkesedem: Isten”⁹.

Isten számára az a személyes lélek, aki „a világmindenséget eltölti és
mindennek a rendeletetését megszabja”¹⁰.

2. *Embertana*. Isten az, aki meghatározza céljain keresztül az ember éle-
tét is, ezért „a vallásos embernek csak olyan céljai vannak, amelyekről érzi, hogy
nem saját magának a kitalálásai, hanem eléje vannak szabva” (Isten által)¹¹.

Az ember *szabadakarattal* rendelkezik és választhat két cél megvalósítása között: az élet pusztá fenntartásának és az életnek értéket adó célok között. Az ember az életnek értéket adó cél megvalósítására kell törekedjen. E cél elérésében a vallás nélkülözhetetlen: „A vallás egyedül az, amely a létezésnek értéket adó célokat tud felmutatni”¹². Ugyanezt a gondolatot nyomatékosítja egy másik kijelentésével: „A vallás, ha némelykor eltorzított, fojtott és kifordított formában is, de mégis, mint mindenkor, az emberiség legmagasabb törekvéseinek a letéteményese”¹³. Az emberi életnek bele kell simulnia a világfolyamat isteni tervébe. A világfolyamat célja nem a darwini fejlődésemletemen alapuló pusztá létfenntartás, hanem a minőségi életformák elérése. A teológiaiilag sokszor félreértett Balázs Ferenc így érvel: „a fejlődést a mai kor tudósai már nem tartják a létért való küzdelemmel alátámasztani”¹⁴, ha annak szerepét a maga helyén továbbra is el kell hogy ismerjék. „Ha egyebet nem is, azt mindenesetre állíthatjuk, hogy a világfolyamat saját léte fenntartásán keresztül a bonyolódottság, illetve ennek működésileg megfelelő magasabb életformák elérését is célul mutatja”¹⁵.

Balázs Ferenc bízik a létnek értelmet adó célok megvalósításának a lehetőségeiben a szabadakarat által¹⁶. Optimista szemléletét így summázza: „Hiszek az ember méltóságában, ha magát a világcéllal azonosítja az akarat szabadságában. Hiszem, hogy az én igazi énem akarata az az akarat, amelyik a világcélban jut kifejezésre, s hogyha a világcélt követem, a saját akaratomat követem”¹⁷.

Balázs Ferenc számára a szeretet az az erő, amely az embert Istenhez és a világhoz kapcsolja. „A szeretet nem más, mint a kitágult egyéni volt, a tartalmát változtatott önzés. Az egyéni volt a szeretet körén belül elveszíti támadó szándékát, s csak a közös, az együttes érdekeket tekinti”¹⁸. Számára így lesz a szeretet a hit helyett a vallásosság fokmérője.

Az ember rendeltetése Istenországa megvalósítása. Istenországa pedig nem más a Balázs Ferenc felfogásában, mint a teljessé váló szeretet uralma a földön.

3. *Jézust* az emberiség egyik legnagyobb prófétájának tekinti, aki „úgy élete, mint tanításai által az emberiséget az isteni élet útjára vezette”¹⁹. Népszerű Jézus életrajzának (Közérthető evangélium) bevezetőjében a történeti Jézus mellett tesz hitet: „Én, kései evangélista, két úrnak fogadtam szolgálatot: az igazságnak, meg a hitnek. Nem ellenségei ezek egymásnak. Az igazság útján addig haladtam, amíg magamnak képet nem alkottam: ez Jézus. De ki állhat jót a végső igazságról? Talán másnak van igaza, talán egyikünknek sincs. Az arcot azonban, amelyet az evangéliumokból előragyogni láttam, most a hívó embernek megmutatni akarom. Íme, az ember...”²⁰.

Kiemeli, hogy Jézus tanításainak és életpéldáinak a követése sokkal inkább fontosabb, mint imádása. „Mi az, ami Jézus életében követésre méltó?” - teszi fel a kérdést. A választ így adja meg: „Jézus életében követésre méltó az ő szeretete, amellyel mindenkit és mindent magához ölelt; küzdelme a bűn ellen; a halált megvető, bátor kitartása az eszméi mellett; akarata, amelyet Isten rendeltetése betöltésére irányított, s az a holdog átszellemült bizonyossága, amely onnan származott, hogy erejét az isteni lélekkel való egységéből merítette”²¹.

Jézus tanításának legnagyobb értékét *Istenországa* megvalósításának a szorgalmazásában látja Balázs Ferenc. Felfogása szerint „Jézus ezen a kifejezésen Istenországa, olyan emberek közösségét értette, akik egymással segítő szeretetben, békeességben élnek; az igazság mellett mindhalálig, bátran kitartanak; mégis a mások vétkeit irgalommal tudják megbocsátani; még ellenségeiket is szeretik s életükben nem a külső, de a belső javak gyűjtésére törekednek”²².

4. Balázs Ferenc elismeri a *bűn* létezését, és felfogása szerint a „bűn az, ha a magunk hasznát úgy keressük, hogy azzal másoknak ártsunk”²³. A bűn elleni küzdelem fő célja megszabadítani a bűnös embert bűneitől, de „ügyelnünk kell arra, hogy keménységgel és szeretetlenséggel ne hogy ártsunk a segítség helyett”²⁴.

5. A *szertartásokról* megállapítja, hogy azoknak céljuk megerősíteni a híveket a vallásos életben.

6. Az *örökélettel* kapcsolatosan teológiai felfogása ingadozó. Vannak fenntartásai, de logikailag mégsem tagadja az örökéletet. „Az, hogy halálunk után egy más világban tovább élénk, nem valószínű. De az isteni lélek örökévaló s így a mi igazi lényegünk soha nem hal meg. Egyébként megnyugszom abban, aminek elkerülhetetlenül következnie kell.”

7. *Erkölcstana* mind egyéni, mind közösségi síkon nagyon kidomborodik. Egyéni síkon az egyén jobbátévése, közösségi síkon a közösség szolgálatának az erkölcsi követelményei jelentkeznek. „Hiszem - mondja - hogy a világnak az a természete, eltökéltsége, megmásíthatatlan akarata, hogy olyan személyiségeket alakítson ki, akik egynek tudják, érzik magukat az egész világgal, s aszerint cselekszenek”²⁵.

Sajnos éppen az erkölcstanról szóló fejezetet nem tudta befejezni, de tény, hogy az erkölcs gyakorlati oldalát szorgalmazta. Figyelemreméltó erkölcsi követelményt állít fel: „Aki több akar lenni, annak nagyobb hasznára kell lennie a társadalomnak”²⁶.

Összegezés

Balázs Ferenc teológiájáról nem lehet a rendszeres teológia általános követelményeinek kívánalmi alapján beszélni, mert teológiai felfogását nem tudta egy kerek egészé formálni. Megakadályozta ebben korai halála. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy teológiájának két sarkalatos pontja - Istenről és emberről szóló felfogása - elénkbe állítja azt a századunk elei unitárius teológust, aki a vallás és a tudomány, a hit és az értelem, az elmélet és a gyakorlat harmóniáját kereste az általa sajátosan értelmezett Istenországa (általunk kifejtett) megvalósítása érdekében.

Ez a törekvése most, halálának 60. évfordulója alkalmával, tiszteletet éhreszt íránta mindnyájunkban.

Jegyzetek

¹ Balázs Ferenc: Új ember vallása. Torda, 1937. Kézirat 118.

² Imreh Lajos: Újabb adatok Balázs Ferenc szellemi hagyatékához. Ker-Magv. 81/1981/214-215.

- ³ Erdő János: A Manchester College története és kapcsolata az erdélyi unitárius egyházzal. KerMagv. 92/1986/145.
- ⁴ Balázs Ferenc: Új ember vallása. 74-75.
- ⁵ Uo. 167.
- ⁶ Uo. 33.
- ⁷ Uo. 33.
- ⁸ Uo. 62.
- ⁹ Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot. Torda, 1989. 221. Balázs Ferenc: Az én hitvallásom. KerMagv. 92/1986/208-209.
- ¹⁰ Balázs Ferenc: Kis Hittan. Torda, 1932. 5.
- ¹¹ Uo. 5.
- ¹² Balázs Ferenc: Új ember vallása. 132.
- ¹³ Uo. 46.
- ¹⁴ Uo. 130.
- ¹⁵ Uo. 47.
- ¹⁶ Uo. 130.
- ¹⁷ Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot. 222.
- ¹⁸ Balázs Ferenc: Új ember vallása. 180.
- ¹⁹ Balázs Ferenc: Kis Hittan. 12.
- ²⁰ Balázs Ferenc: Közérthető evangélium. Kolozsvár, 1981. II. kiadás. 5.
- ²¹ Balázs Ferenc: Kis Hittan. 12.
- ²² Balázs Ferenc: Új ember vallása. 14.
- ²³ Uo. 16.
- ²⁴ Uo. 20.
- ²⁵ Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot. 222.
- ²⁶ Balázs Ferenc: Új ember vallása. 26.

LÁSZLÓ DEZSŐ

A RÖG ALATT

Balázs Ferenc, a fiatal unitárius lelkész, bejárta a kerek világot, és ötesztendei szorgalmas munkával begyűjtött tudományával, műveltségével, próbákon, kritikákon át edzett világnézetével hazajött a transzilvániai rögök alá, nem meghalni és eltemetődni, hanem elvetődni, mint a búzamag. Ötesztendei gyűjtés eredményét egy kis faluba, annak egyszerű viszonyai közé eltemetni tiszta vétek a közfelfogás szerint. Az olyan vilávjárt fiatalembernek, mint Balázs Ferenc, városi papságot vagy professzorságot szoktak biztosítani. Balázs Ferenc számára azonban nem jelentett eltemetést a faluba menetel, mert saját maga öntudatosan választotta magának ezt a létformát, azért tanult és azért jött haza, hogy betemetkezzék a faluba, nem úgy, mint a halottak, hanem mint az aratásra készülődő gabonamagvak. Balázs Ferenc vállalta a betemetett gabonamag szerepét, betemetkezett a rög alá, és, íme, most kinőtt a rög alól, és